

- Lundberg, O. 1991a. "Causal explanations for class inequality in health – an empirical analysis". *Social Science & Medicine*, vol 32, s 385–393.
- Lundberg, O. 1991b. "Childhood living conditions, health status, and social mobility: A contribution to the health selection debate". *European Sociological Review*, vol 7, s 149–162.

Om den förmenta läsningen av "Variabelanalysens gränser" – Svar till Olle Lundberg

Lundberg är mycket kritisk till min artikel om sociologiska förklaringar och variabelanalysens gränser. Han menar att dessa gränser är "förmenta", att artikeln snarast ger intryck av att jag är "dåligt förtrogen med praktisk forskning", att det jag argumenterar för antingen är fel eller inget nytt. Lundberg och jag tycks resonera inom ramen för olika vetenskapsteoretiska och metodologiska diskurser. Ett exempel på det är att vi uppfattar begrepp som kausal förklaring, mekanismer, substantiell relation, och även sociologins huvuduppgift, på olika sätt. Lundberg förstår t ex substantiell relation och kausal mekanism i termer av identifierade kausala kedjor eller samband mellan variabler. Kausal förklaring förstår han, som jag tolkar det, hela tiden utifrån det första av tre perspektiv som jag diskuterar. Sociologins huvuduppgift blir att finna regelbundenheter och systematiska variationer. Av min artikel framkommer att jag har ett annat sätt att se på bl a detta.

Jag tror nu att det finns förutsättningar för att reflektera över och kommunicera kring bestämningarna av sådana centrala begrepp, utifrån tillräckligt gemensamma utgångspunkter. Detta förutsätter dock en vilja att försöka förstå vad den andre menar, att försöka sätta sig in i dennes perspektiv för att kunna se vad detta kan innebära. Problemet med Lundbergs kritik är att den snarare genomsyras av det motsatta. På punkt efter punkt påstår han direkt eller indirekt att jag hävdar sådant som jag inte hävdar. Han tillskriver texten innebörder som mer är ett uttryck för hans strävan att försvara sitt synsätt än att försöka förstå vad jag menar. Detta gäller följande elva påstående/antydanden. Efter varje påstående ger jag en kommentar.

För det första sägs min utgångspunkt vara "att variabelanalysen misslyckas . . . eftersom den oförklarade variationen oftast är större än den förklarade", att jag skulle förvänta mig att en sociologisk förklaringsmodell skall kunna generera en förklarad varians på minst 51 % och helst 100 % om den skall ha något värde.

Jag har aldrig diskuterat i termer av att den oförklarade variansen är "större än den förklarade", eller i termer av 51 %, men att det är ett problem att ofta endast en "liten del" av variationerna kan förklaras. Den avgörande frågan för min diskussion är nu inte om man kan förklara 5%,

10% eller 25%. Problemet med variabelanalysen är att den förutsätter att kausala mekanismer skall komma till uttryck i empiriska regelbundenheter, vilket i sin tur bygger på att delar av den sociala verkligheten kan studeras som slutna system. Att låta olika sociala egenskapers *förklaringskraft* vara beroende av styrkan i empiriska samband är enligt min mening mycket problematiskt och det är bl a detta som artikeln försöker visa. Läser man inledningen till min artikel ser man dessutom att resonemanget om den förklarade variansen bara är en aspekt av ett mer generellt problem. Trots omfattande empirisk forskning är de slutsatser man kan dra gällande de kausala relationerna, inom åtminstone vissa områden, mycket osäkra. Jag tar forskningen om socialt stöd och hälsa som ett exempel.

För det andra skall jag ha hävdad att substantiella kvalitéter inte kan mätas.

Substantiella kvalitéter kan självklart mätas. All kvantifiering består ju i att kvantifiera något, något som har en bestämd substantiell innebörd som vi antingen explicit begreppsliggjort eller tagit som självklar. En viktig skillnad mellan vetenskap och *common sense* borde vara att vi inom vetenskapen genom att reflektera över våra begrepp tänker *om* dessa innebörder och inte *med* dem som om de vore givna (se A Sayer's bok *Method in Social Science*). Inom mycket av den variabelorienterade sociologin, inte minst den som rör relationen mellan sociala förhållanden och hälsa, finns en stark tendens att ta variabelers innebörder för givna. Detta är en stark *begränsning*, men den hänger inte samman med variabelanalysens *gränser*. Lundbergs egen avhandling (som jag för övrigt inte alls varit ute efter att kritisera i sig) är ett exempel på hur variabelanalysen kan kombineras med begreppsliga reflektioner och bestämningar. Vad jag sagt om variabelanalysens gränser i detta sammanhang är att den inte kan generera ny empirisk kunskap om substantiella innebörder och kausala mekanismer. Den är en empirisk metod som inte är inriktad mot att söka kunskap om substantiella innebörder, utan mot att kvantifiera på förhand givna innebörder. Kanske är detta enligt Lundberg självklart men kvarstår gör att denna självklarhet haft litet inflytande på den sociologi som fortfarande är starkt dominerad av variabelanalys.

För det tredje antyds att jag skulle ha gjort en poäng av att operationaliserade indikatorer inte är identiska med teoretiska begrepp, men att de som sysslar med variabelanalys tror det.

Här hänvisar Lundberg till sid 49, 3:e stycket, i min artikel. På detta ställe i texten problematiseras den vanliga föreställningen att kausalitet handlar om sannolikhet. Texten tar upp något annat än det Lundberg kritiserar mig för.

För det fjärde påstås min artikel tyda på att jag med ny empirisk kunskap menar "förhållanden som vi på förhand är helt ovetande om, och som vi därför inte har någon teoretisk föreställning kring".

Här har jag helt enkelt svårt att se vad i min text som Lundberg tolkat på detta sätt. Tvärtom framhåller jag betydelsen av att empiriska fallstudier är teoretiskt vägleda, dvs bygger på begrepp som gör att vi överhuvudtaget kan tolka det vi observerar. Hur man kan tolka artikeln som ett uttryck för en naiv empirism är minst sagt märkligt. Att hävda att empiriska studier som inte bygger på standardiserade operationaliseringar kan ge ny kunskap om innebörden i det som variabelanalysen definierar på förhand, är väl knappast detsamma som att återgå till bilden av forskarens medvetande som en "Tabula rasa".

För det femte förefaller det enligt Lundberg som att jag "menar att den viktiga kunskapen står att finna i det lilla och förborgade, medan de stora sammanhangen är av mindre betydelse" och att jag skulle uttrycka en "tro på att finna den sociologiska grundbulten, eller de vises kausala sten där ingen annan förut har letat".

Var har jag påstått att de stora sammanhangen inom sociologin är av mindre betydelse? I min artikel försöker jag renodla tre olika innebörder av kausala förklaringar inom sociologin. En är den som variabelanalysen är knuten till. Vad gäller de andra två tar jag bl a Giddens respektive bl a Weber och Bourdieu som exempel. Detta är bara ett uttryck för att jag inte alls argumenterat för att de stora sammanhangen skulle vara av mindre betydelse. Att jag genom mina metodologiska reflektioner skulle uttrycka en tro på att finna den sociologiska grundbulten är nonsens.

För det sjätte skulle jag, som en lösning på de problem som följer av att de teoretiska begreppens innebörder inte är identiska med det man mäter, förorda "att direkt analysera de teoretiska begrepp vi är intresserade av, utan att gå omvägen över dessas empiriska spegelbilder."

Vad jag i själva verket gör i artikeln är att diskutera skillnaden mellan en forskning som betraktar detta problem som i huvudsak ett operationaliseringsproblem och den metodologi som söker hantera detta genom abstraktion och kontextualisering. På ett flertal ställen i artikeln tar jag upp innebörden i dessa metodologiska begrepp, och skriver t ex uttryckligen att abstraktion måste ta sin utgångspunkt i empiriska observationer av olika konkreta företeelser.

För det sjunde antyds att jag skulle vara omedveten om den biografiska analysens metodologiska problem, dess begränsningar och gränser.

På sidan 35 skriver jag: "Självklart finns metodologiska problem med den biografiska analysen . . ." I en not hänvisas också till forskare som skrivit särskilt om detta, utifrån ett allt annat än naivt perspektiv. Längst upp på sidan 36 framhåller jag sedan att mitt syfte varit att "demonstrera innebörden i en kausal analys inriktad på det konkreta och substantiella, och inte att diskutera den biografiska analysen som sådan".

För det åttonde antyds att jag skulle förorda en forskning som bygger på bara ett fall, eller "ren biografiframställan".

Den biografiska ansatsen innebär inte alls "ren biografiframställning" (vilket tydligt framgår av litteraturen på området). Jag framhåller att denna ansats inte alls utesluter koppling till begreppslika analyser. Utifrån Bertaux, en av de absolut mest kända sociologer som sysslat med biografiska analyser, framhåller jag att ett viktigt syfte med dessa analyser är att få kunskap om innebörder i samhällsliga förhållanden, de behöver varken innebära prioritet åt det individuella eller det unika.

För det nionde antyds att jag skulle tro att det utifrån ett mycket litet fall, kanske t o m ett fall, går att skilja mellan systematiska och slumpmässiga sammanhang.

Den typ av kontextuell analys som jag diskuterar med den biografiska ansatsen som illustration syftar inte till att skilja det slumpmässiga från det systematiska. Begreppet "systematiska och slumpmässiga sammanhang" som Lundberg tar upp är intimt kopplade till variabelanalysens metodologi. Däremot syftar den kontextuella analysen till att skilja de mer grundläggande förhållanden som påverkar ett visst förlopp från de mer tillfälliga och för enskilda fall specifika omständigheterna. Jag skriver också i min artikel att det krävs ett *mångfasetterat empiriskt material* för att vi skall kunna skilja tillfälliga omständigheter från mer grundläggande strukturer.

För det tionde sägs att jag skulle föreslå en ansats som innebär "en uppgivenhet inför möjligheten att finna generella samband", och som refererar "in i individuella förklaringar lika komplexa som den verklighet vi skall försöka förklara".

Som sagt den biografiska ansatsen består inte i en sådan reträtt, åtminstone inte enligt de sociologer och andra som jag refererar till i artikeln. Artikeln är dessutom till stor del en argumentation för betydelsen av empiriskt grundad abstraktion, dvs konceptualisering och teoriutveckling.

För det elfte antyds att jag skulle se variabelanalysen som helt ofruktbar, och att den t ex inte skulle kunna ge ny empirisk kunskap. Det antyds att jag skulle ha föreslagit en ansats som inte ger utrymme för variabelanalys.

I min artikel ägnas stort utrymme åt att presentera tre olika metodologiska perspektiv på kausala förklaringar inom sociologin. Under en särskild rubrik skriver jag: "Jag menar nu inte att någon av de tre presenterade uppfattningarna vad gäller kausalanalysens inriktning har principiellt företräde framför de andra, men de fångar olika dimensioner av sociologins objekt. (s 36). Att man problematiserar en metodologi för att förstå dess gränser är inte detsamma som att säga att den är helt ofruktbar. Och det är klart att även statistiska analyser ger ny empirisk kunskap, frågan är vilken typ av empirisk kunskap, men det är en annan fråga.

Min artikel är ett försök att förstå variabelanalysens gränser utifrån uppfattningar om vad som karakteriserar sociologins objekt, inte en argu-

mentation för att den i sig är ofruktbar. Däremot menar jag att denna metodologi är kraftigt övervärderad inom viss sociologi, inte minst gäller det stora delar av den medicinska sociologin. Det kommer till uttryck i dominansen av studier som helt är uppbyggda kring variabelanalyser, där teoretiska resonemang endast får ett värde om de pekar ut empiriska regelbundenheter som kan verifieras genom statistiska analyser. Denna dominans hämmar kunskapsutvecklingen. Lundberg tar upp Karaseks forskning som exempel på "när nydanande teoretiska resonemang leder en forskare att leta efter samband som ingen tidigare brytt sig om, . . . ". Det nydanande skulle så vitt jag förstått främst bestå i upptäckten att det är kombinationen av höga krav (stressande arbete) och liten kontroll över arbetet som genererar ohälsa. Frågan är om inte detta snarare är ett exempel på metodologins begränsningar då det gäller teoriutveckling. Utifrån mer intensiva fallstudier tror jag inte det skulle var särskilt svårt att se att människor mår sämst i en arbetssituation där de både har höga krav på sig och litet inflytande (t ex de som arbetar vid ett löpande band). Att sådant som makt och kontroll har betydelse för välbefinnandet är inte heller att betrakta som särskilt nydanande om man ser till sociologins klassiker (t ex Marx och Fromm. Detta är för övrigt en helt central tanke även i den psykoanalytiska teoribildningen). Det nydanande med Karaseks studier är inte det teoretiska resonemanget utan snarare att man kunnat visa att en viss substantiell relation även kommer till uttryck i statistiska samband mellan beroende och oberoende variabler.

För Lundberg tycks det vara så att vi som sociologer inte skulle komma i närheten av att göra vår del av jobbet med den ansats som jag föreslagit. Ja det beror förstås på vad som är vårt jobb. Jag har aldrig ifrågasatt att en viktig del av detta jobb är att analysera samband mellan variabler, men om sådana analyser får dominera får vi endast en begränsad (och delvis felaktig) kunskap om sociologins objekt. De resonemang som jag för kring abstraktion och kontextualisering syftar mer till att tydliggöra variabelanalysens gränser genom att sätta den i relation till en annan metodologisk inriktning. Jag har inte haft ambitionen att presentera vare sig en ny eller problemfri ansats. Den ansats som jag antyder rymmer tvärtom på det hela taget inget nytt. Det är till en betydande del genom denna som sociologin har gjort sin del av jobbet. Lundberg tycker att jag gör klokt i att inte ge exempel på sociologer vars forskning illustrerar förklaringskraften i en metodologi som präglas av ett växtspel mellan abstraktion och kontextuell analys, och han antyder därmed att de inte skulle finnas. För mig är de inte särskilt svårt att finna. Inte minst klassiker som Marx, Goffman och Bourdieu har enligt min mening på sina olika sätt väglets av ett sådant växelspel.

Självklart finns mycket att diskutera i min artikel och den är långt ifrån oproblematiske. Vad gäller den variabelorienterade forskningens praktik är

Lundberg och hans kollegor långt mer professionella än mig och många andra sociologer. Riktigt så okunnig och naiv som Lundberg framställer det är jag nog ändå inte vad gäller metodologiska frågor. För den som ytterligare vill fördjupa sig i de tankar gällande sociologins objekt och metodologi som ligger bakom argumentationen i den aktuella artikeln vill jag avslutningsvis hänvisa till en artikel jag skrev i *Acta Sociologica* 2:1992, men framför allt till Andrew Sayers bok *Method in Social Science* och den övriga litteraturen inom den idag mycket utbredda och etablerade "Kritiska realismen".

MATS EKSTRÖM
Institutionen för samhällsvetenskap
Högskolan i Örebro